

Prof. dr hab. Romuald Grzybowski

Gdynia, 7.11.2024 r.

Pomorska Szkoła Wyższa

Starogard Gdański

Recenzja pracy doktorskiej

mgr Pauliny Wężniewskiej pt. *Działalność Związku Młodzieży Polskiej w szkolnictwie ponadpodstawowym w Szczecinie w latach 1948 – 1956*, napisanej pod kierunkiem dr hab. Joanny Król, prof. US, Szczecin 2024, ss. 582.

Badania historyczno-oświatowe, skupione na działalności edukacyjnej i wychowawczej placówek oświatowych oraz organizacji i związków młodzieżowych powołanych do życia przez władze komunistyczne w okresie tzw. Polski Ludowej (1945 – 1989), mają już swój bogaty dorobek. Ustalenia poczynione przez badaczy w tym zakresie mają z reguły wysoki poziom ogólności, ponieważ rozpatrują oni analizowane procesy w skali ogólnopolskiej. W ostatnich latach zainteresowanie badaczy coraz częściej przenosi się jednak na zagadnienia i problemy cząstkowe, niejednokrotnie o zasięgu regionalnym, z pozoru drugorzędne i detaliczne, w rzeczywistości zaś naświetlające w perspektywie lokalnej tryb i mechanizmy funkcjonowania różnorodnych segmentów państwa autorytarnego, jakim była Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL). Odnosi się to także do procesu urabiania młodego pokolenia w szeregach (podporządkowanych rządzącej krajem PZPR) organizacji i związków młodzieżowych typu Związek Młodzieży Polskiej (ZMP).

Przedstawiona do recenzji praca doktorska Pauliny Wężniewskiej mieści się we wspomnianym nurcie badań o charakterze regionalnym, mocno jednak zakorzenionych w badaniach ogólnopolskich. Recenzowana praca (licząca 582 strony) składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów o zróżnicowanej objętości, zakończenia, wykazu źródeł i opracowań, spisów: tabel, schematów i fotografii, wykazu stosowanych skrótów oraz streszczenia w języku polskim i angielskim. Założenia metodologiczne leżące u podstaw podjętych badań Autorka przedstawiła w (nadmiernie rozbudowanym) wstępie. Dokonała w nim krytycznego, pogłębionego przeglądu dotychczasowych badań, skoncentrowanych przede wszystkim na celach oraz formach i metodach funkcjonowania Związku Młodzieży Polskiej (ZMP), który utwierdził ją w przekonaniu, że podjęcie problematyki ideologicznego urabiania młodzieży w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej „(...) ma głębokie uzasadnienie naukowe, gdyż

działalność ZMP w szkolnictwie ponadpodstawowym jest obszarem w dużej mierze niezbadanym (...). Ponadto nie istnieją żadne prace poświęcone działalności ZMP na terenie Szczecina" (s. 18). Przytoczone przez Autorkę argumenty, uzasadniające wybór tematyki badawczej, trzeba uznać za zasadne, podobnie jak stwierdzenia dotyczące znaczenia dziedzictwa kulturalnego dla kształtowania tożsamości kolejnych pokoleń mieszkańców Szczecina.

Przedmiotem badań P. Wężniejewska uczyniła „(...) *działalność Związku Młodzieży Polskiej w szkolnictwie ponadpodstawowym w Szczecinie w latach 1948 - 1956*”. Jego dość ogólne ujęcie znajduje odzwierciedlenie w treści pracy. Pozytywnie należy też ocenić fakt, iż w tej części rozprawy Doktorantka zdefiniowała podstawowe pojęcia i terminy korespondujące z przedmiotem badań, takie jak: ZMP, organizacja młodzieżowa, szkolnictwo ponadpodstawowe i inne. Ustaliła też cezury czasowe podjętych badań oraz ich zasięg terytorialny, obejmujący miasto Szczecin. Celem badań, podjętych przez P. Wężniejewską, była „(re)konstrukcja, interpretacja, wyjaśnianie i ocena działalności Związku Młodzieży Polskiej w szkolnictwie podstawowym w Szczecinie w latach 1948 – 1956 ze szczególnym uwzględnieniem aspektów pedagogicznych funkcjonowania Związku”. O ile pierwsza część takiego ujęcia celu nie budzi zastrzeżeń, o tyle „aspekty pedagogiczne” w działalności ZMP mogą budzić wątpliwości. ZMP z założenia nie zrzeszał nauczycieli i pedagogów (choć niektórzy młodzi nauczyciele przynależeli do tego związku od czasu, gdy byli uczniami lub studentami w zakładach kształcenia nauczycieli), a jego członkowie z reguły nie posiadali przygotowania do działalności pedagogicznej. Jako tacy nie powinni być zatem dopuszczani do prowadzenia jakiegokolwiek działalności dydaktycznej i wychowawczej na terenie szkół, w których sami pobierali naukę.

Cel badań Autorka łączy dodatkowo z hasłem „ukrytego programu”, który rzekomo miały realizować szkolne koła ZMP. To dyskusyjne stanowisko, zwłaszcza w odniesieniu do ZMP i jego działalności w szkołach. W mojej ocenie intencjonalne urabianie ideologiczne i polityczne młodzieży polskiej w duchu wartości wywiedzionych z ideologii komunistycznej, zapisane jako statutowy cel działalności ZMP, nie tylko nie było ukrywane, lecz wręcz eksponowane w przemówieniach przywódców PZPR oraz funkcjonariuszy samego ZMP.

Z tak ujętym celem badań współbrzmiały problemy badawcze sformułowane przez Autorkę. Problem główny ujęty został w formie pytania: *na czym polegała działalność Związku Młodzieży Polskiej w szkolnictwie ponadpodstawowym w Szczecinie w latach 1948- 1956?* Można by co prawda zastanawiać się nad tym, czy tak ujętego problemu badawczego nie

należałoby rozbudować i zapytać o formy oraz metody stosowane w codziennej działalności przez szkolne koła ZMP w Szczecinie, a także o jej następstwa psychospołeczne, ale przyjmuję, że wspomniane kategorie mieszczą się w sformułowaniu użytym przez Autorką pracy. Ponadto częściowo znalazły one odzwierciedlenie w treści problemów szczegółowych.

Poprawnie Autorka sformułowała pozostałe założenia i podstawy metodologiczne swoich badań. Zaliczając (trafnie) pracę do monografii historyczno – oświatowych, właściwie dobrała i opisała zastosowane przez siebie metody badań, wywodząc je z nauk historycznych. Na uznanie zasługuje przeprowadzona kwerenda archiwalna. Pozwoliła ona na stworzenie bogatej bazy źródłowej, w oparciu o którą Autorka dokonała wielu pogłębionych analiz i rekonstrukcji interesujących ją zjawisk i procesów. Tworzą ją w głównej mierze źródła archiwalne wytworzone przez Zarząd Główny i organy terenowe ZMP, w tym przez szkolne koła ZMP, funkcjonujące we wszystkich szkołach ponadpodstawowych na terenie Szczecina. Ponadto, przedmiotem jej badań stały się źródła wytworzone m.in. przez Dyрекcję Okręgową Szkolenia Zawodowego w Szczecinie, akta zgromadzone w Zespole Kuratorium Okręgu Szkolnego Szczecińskiego, w tym okólniki i zarządzenia Kuratorium dotyczące szkolnictwa ponadpodstawowego oraz akta Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Zgromadziła ona i wykorzystała również interesujące ją źródła wytworzone przez poszczególne szkoły ponadpodstawowe w Szczecinie w latach 1948 – 1956. Istotnym wzbogaceniem bazy źródłowej okazała się prasa, ukazująca się pod egidą ZMP: dwutygodnik „*Pokolenie*” oraz „*Sztandar Młodych. Organ Zarządu Głównego ZMP*”. Autorka wykorzystała także publikacje jubileuszowe i monografie szkół odnoszące się do interesującego ją okresu, prace o charakterze pamiętnikarskim, a ponadto materiały operacyjne Milicji Obywatelskiej (MO) i różnorodne źródła okolicznościowe.

Część zasadnicza pracy składa się z pięciu rozdziałów o zróżnicowanej objętości. Rozdział pierwszy, zatytułowany „*Proces etatyzacji szkolnictwa ponadpodstawowego w Polsce w latach 1948 – 1956 w kontekście przemian społeczno – politycznych*” pełni - wraz z częścią rozdziału drugiego - rolę tekstu wprowadzającego do analiz i rozważań, zawartych w kolejnych rozdziałach. W tej części pracy Autorka, odwołując się do prac historyków, historyków wychowania oraz socjologów, przedstawiła (nieco chaotycznie) najważniejsze wydarzenia i decyzje kierownictwa PZPR, regulujące proces odbudowy i przebudowy politycznej, gospodarczej i społecznej Polski po zakończeniu II wojny światowej, zwłaszcza zaś po przejściu pełni władzy w kraju przez komunistów (czyli po sfałszowanych wyborach do sejmu ze stycznia 1947 roku). Uwzględniła przy tym specyficzną sytuację polityczną, demograficzną,

gospodarczą i społeczną Szczecina. Na tym tle naświetliła także procesy przebudowy systemu edukacji w Polsce w latach stalinowskich. Zwróciła też uwagę na założenia i przebieg tzw. ofensywy ideologicznej w oświacie oraz związane z nią przemiany zachodzące w strukturze i w warstwie programowej szkolnictwa ponadpodstawowego w Szczecinie.

Rozdział drugi, zatytułowany „*Powstanie Związku Młodzieży Polskiej: konteksty społeczno – edukacyjne*” został napisany głównie w oparciu o ustalenia dotychczasowych badaczy tej problematyki i pełni – jak już wspomniałem – rolę wprowadzenia do zasadniczych analiz i rekonstrukcji zawartych w kolejnych rozdziałach. Autorka odwołała się w nim między innymi do założeń państwa totalitarnego, jakim był Związek Radziecki, i jego podejścia do młodzieży, w której upatrywano nadzieję na osiągnięcie sukcesu w realizacji utopijnego, tragicznego projektu politycznego, jakim był ustrój komunistyczny. W odniesieniu do tych założeń przybliżyła okoliczności powstania, zadania (wytyczone przez Lenina i Stalina) oraz usytuowanie w strukturach systemu politycznego stworzonych w ZSRR organizacji: dziecięcej (jaką była Organizacja Pionierska) oraz młodzieżowej (którą był Komsomoł - Wszechzwiązkowy Leninowski Komunistyczny Związek Młodzieży). W dalszej części naświetliła działania władz komunistycznych (w tym tak zwane zjednoczenie ruchu młodzieżowego), które doprowadziły do powołania (wzorowanego na Komsomole) Związku Młodzieży Polskiej (ZMP). Nakreśliła także restrykcyjne podejście władz do organizacji i związków młodzieżowych związanych z Kościołem katolickim. W tej części pracy P. Wężniewska (odwołując się do wspomnianego już Komsomołu) omówiła też cele, kierunki i zakresy działalności ZMP, zapisane w dokumentach programowych tej organizacji. Scharakteryzowała również mechanizm ogólny i tryb instalowania ZMP w szkołach ponadpodstawowych Szczecina. Dodam, że we wspomnianym opisie dostrzegam pewien chaos i skróty myślowe.

Rozdział trzeci, zatytułowanego „*Związek Młodzieży Polskiej w szkolnictwie ponadpodstawowym w Szczecina: formalna charakterystyka organizacji*”, Autorka poświęciła omówieniu procesu powstawania i rozwoju struktur organizacyjnych ZMP w poszczególnych szkołach ponadpodstawowych Szczecina. Tłem dla omawianych procesów uczyniła opis specyficznej sytuacji politycznej i demograficznej Szczecina w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. Szczegółowo omówiła też statutowe uwarunkowania działalności Koła ZMP, w tym jego zadania ogólne oraz obowiązki każdego z członków. Wskazała na widoczne także na tym poziomie powiązanie ZMP z Komsomołem, dostrzegalne m.in. w obszarze rytuałów i symboli tej organizacji, takich jak sztandar, legitymacja

członkowska, znaczek ZMP, ubiór, specyficzne formy komunikacji, krytyka i samokrytyka członków, rytuał przemówień i inne. Wyeksponowała i omówiła także szczególną rolę i zadania zarządu szkolnego ZMP.

Jednym z trudniejszych zadań badawczych, przed jakim stanęła Autorka recenzowanej pracy, było zrekonstruowanie rozwoju organizacyjnego ZMP w Szczecinie, tak w wymiarze formalnym (kryteria i tryb przyjmowania nowych członków i usuwania tych, którzy np. „robili złą robotę” i w opinii kierownictwa szkodzili wizerunkowi ZMP), jak i ilościowym. Szczególną trudność napotkała Autorka (co sama przyznaje) w drugim z zasygnalizowanych obszarów. Stąd w pracy napotykamy na wiele mniej lub bardziej ze sobą powiązanych liczb, odsetek i innych wskaźników ilościowych. Znajdujemy także ujęcia tabelaryczne, choć jest ich chyba zbyt mało. Szkoda, że Autorka nie zdołała pełniej ustrukturyzować tej części pracy. Większą przejrzystość mogły by zapewnić wykresy (zwłaszcza liniowe), charakteryzujące zarówno rozwój ilościowy kół ZMP, jak i zmieniającą się nieustannie liczbę ich członków zarówno w poszczególnych szkołach, jak i w całym Szczecinie. Obiektywnie należy jednak przyznać, że zapanowanie nad tak dużą liczbą jednostkowych, a przy tym rozproszonych danych liczbowych nie było sprawą łatwą. Rozwiązania zastosowane przez Autorkę należy uznać zatem za zadowalające.

Charakteryzując rozwój ZMP w poszczególnych szkołach ponadpodstawowych w Szczecinie Autorka zwróciła uwagę na to, że najwyższy odsetek uczniów należących do ZMP miał miejsce w liceach ogólnokształcących. Sytuacja ta - zdaniem P. Wężniejewskiej - mogła wskazywać albo na koniunkturalizm uczniów liceów ogólnokształcących, którzy ze względu na swoje pochodzenie (inteligencje) chcieli zabezpieczyć się przed restrykcyjną polityką rekrutacyjną, prowadzoną przez władze komunistyczne w stosunku do szkół kształcących przyszyłych członków tzw. nowej inteligencji, albo na próbę rozbicia struktur ZMP od środka. Druga z wymienionych tez jest niezwykle ciekawa, stąd warto by ją zweryfikować w toku dalszych badań. Rozważania, poświęcone rozwojowi ZMP w szkołach ponadpodstawowych w Szczecinie, Autorka kończy kolejną, śmiała tezę, w myśl której „legenda o masowości i popularności ZMP okazała się mitem” (s. 216). Czy nie jest to teza na wyrost, nawet jeśli uwzględni się zastrzeżenie, że Autorka odnosi ją tylko do Szczecina?

Dopełnieniem tej części pracy P. Wężniejewskiej są rozważania skupione na problematyce rozpadu i rozwiązania ZMP w Szczecinie. Rekonstruując kolejne etapy tego procesu, Autorka ujmuje je przede wszystkim w skali ogólnopolskiej i egzemplifikuje je

sytuacjami i procesami zachodzącymi w kołach ZMP działających w szkołach ponadpodstawowych w Szczecinie.

Merytorycznym środkiem ciężkości recenzowanej pracy jest według mnie rozdział czwarty, zatytułowany: *„Działalność Związku Młodzieży Polskiej w szkolnictwie ponadpodstawowym w Szczecinie”*. Decyduje o tym nie tylko jego znaczna objętość (178 stron), ale także zawartość wprost nawiązująca do tytułu pracy. W strukturze omawianego rozdziału Autorka wyodrębniła pięć obszarów aktywności ZMP w szkołach: aktywność ideologiczno-propagandowa, udział w procesie nauczania, wkład w pracę wychowawczą, uczestnictwo w zakresie opieki nad młodzieżą oraz praca kulturalno- artystyczna i sportowa. Odnosząc się pozytywnie do przedstawionego podziału, chciałbym wyrazić wątpliwość, czy określenie „działalność wychowawcza” w odniesieniu do założonych celów oraz rzeczywistej aktywności ZMP w szkołach nie powinno być zastąpione słowem „indoktrynacja ideologiczna”. Potwierdza to w jakimś sensie także Autorka, która już na wstępie tej części pracy wskazuje, że *„wszystkie zadania ZMP miały podbudowę ideologiczną i były wobec niej wtórne”* (s. 229). Konsekwencją tego był nacisk kierownictwa partii oraz ZG ZMP na stałe podnoszenie poziomu ideologicznego zarówno przedstawicieli aparatu związkowego, jak i wszystkich członków szkolnych kół ZMP. Z ustaleń Autorki wynika, że służyć temu celowi miało między innymi czytanie zalecanych lektur, prasówek, a przede wszystkim czasopism związkowych typu *„Sztandar Młodych”* lub *„Nasze Koło Pracuje”*. Z analiz Autorki wynika również, że aktywność kół w tym zakresie w poszczególnych szkołach była zróżnicowana: wysoki poziom aktywności przejawiał Zarząd Szkolny ZMP w Liceum Pedagogicznym TPD, w innych był on średni, a nawet niski. Wskazują na to oceny formułowane przez wizytatorów. Dotyczy to także kół ZMP w szkołach zawodowych, które – jak podkreśla P. Wężniejewska, odwołując się do analizowanych dokumentów – grupowały *„awangardę młodzieży – młodzież robotniczo – chłopską”*.

W tej części pracy Autorka naświetliła również kulisy procesu realizacji kolejnych celów szkolenia ideologicznego w kołach, takich jak: mobilizowanie członków do realizacji planu 6.letniego, walka z „wrogiem klasowym”, umacnianie kultu Stalina oraz przyjaźni polsko – radzieckiej, walka o pokój i inne. Zaprezentowała tu bogaty zestaw danych jednostkowych z poszczególnych szkół, natomiast zabrakło nieco sądów uogólniających ten obszar aktywności kół ZMP. Droga ku temu mogłaby być konfrontacja ustaleń Autorki z ocenami ogólnopolskimi, sformułowanymi w odniesieniu do ZMP m.in. przez M. Wierzbickiego.

Dużo uwagi P. Wężniewska poświęciła analizie działań szkolnych kół ZMP związanych z ich udziałem w procesie nauczania. Przypomniała w związku z tym, że zgodnie z logiką rewolucji bolszewickiej to właśnie podporządkowany partii komunistycznej aktyw młodzieżowy (Komsomoł) miał czuwać nad przebiegiem procesu nauczania w szkołach, a nawet nim zawiadywać. W latach stalinowskich podobne rozwiązania zostały przeniesione na grunt polskiego systemu oświatowego. Wieloaspektowy przebieg tego procesu (niekiedy dramatyczny) na terenie szkół szczecińskich i jego niezadowalające nikogo efekty Autorka przedstawiła szeroko i wnikliwie na kilkudziesięciu stronach pracy.

Wstępem do rekonstrukcji udziału kół ZMP w procesie wychowania młodzieży P. Wężniewska uczyniła rozważania skupione na problematyce zrodzonego w ZSRR m.in. przy współdziałaniu Lenina i Stalina ideału „nowego człowieka” – człowieka sowieckiego. Nawiązując do ustaleń m.in. T. Hejnickiej – Bezwińskiej, M. Mazura oraz M. Hellera, Autorka wykazała (w nieco uproszczonej formie), że ten sowiecki ideał wychowawczy (urzeczywistniany m.in. przez Komsomoł) przeniesiony został do ZMP. Towarzyszyło temu przesłanie, że to właśnie ZMP „*ma wywierać silny, moralny wpływ na młodzież pozostałą*”. Innymi słowy – ZMP miał urabiać ideologicznie uczniów szkół ponadpodstawowych, niezależnie od ich przynależności organizacyjnej. W nawiązaniu do tych założeń Autorka z dużą starannością zrekonstruowała drastyczne niekiedy formy i metody wspomnianego oddziaływania kół ZMP (wyposażonych w bogaty zestaw środków) na uczniów szczecińskich szkół ponadpodstawowych. Ich analiza nie pozostawia wątpliwości, że działanie te wpisywały się w logikę wychowania urabiającego, opartego na dominującej w ZSRR idei „wdrażania” w osobowość dzieci i młodzieży wartości i postaw wywiedzionych z ideologii marksistowskiej i wspomnianego ideału człowieka sowieckiego. Kończąc ten wątek, Autorka przytacza – wydobyte ze źródeł – oceny efektywności działań ZMP na niwie wychowawczej, które były z reguły negatywne. Znamienna jest tu jedna z przytoczonych przez Autorkę opinii, w myśl której „*ZMP-owcy nie mogli wychowywać, gdyż sami nie byli jeszcze wychowani*” (s. 351).

Wprowadzeniem do rozważań, poświęconych „*uczestnictwu ZMP w zakresie opieki nad młodzieżą*” są refleksje Autorki na temat trudnej sytuacji bytowej, społecznej i materialnej ludności zniszczonego w trakcie działań wojennych Szczecina w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. Na tym tle scharakteryzowała ona mało empatyczne podejście ZMP do problemu opieki i wsparcia uczniów szkół, w których związek się instalował. P. Wężniewska, w oparciu o analizę zebranego materiału badawczego, formułuje tezę, że ZMP, zwłaszcza w początkowym okresie, bardziej troszczył się o realizację celów własnych i

celów politycznych PZPR niż o los niedożywionych uczniów. Priorytetem dla organizacji był awans wybranych przedstawicieli klasy robotniczej i biedoty chłopskiej, a także troska o to, by pomoc materialna nie trafiła do „wroga klasowego” (s. 363). Wskazuje też, że władze polityczne wykorzystywały każdą okazję do budowania – także metodami administracyjnymi – prestiżu ZMP w środowisku młodzieżowym. Jako przykład podaje włączenie ZMP (na mocy zarządzenia władz oświatowych) w skład jakże ważnej w tym okresie Komisji ds. Stypendiów i Internatów, decydującej o przydzieleniu (w oparciu o kryteria klasowe) wybranym uczniom wsparcia finansowego (stypendium) lub miejsca w internacie. W tej części pracy Autorka nakreśliła także rolę internatów w socjalistycznym wychowaniu młodzieży z udziałem ZMP. Omówiła też inne przejawy formalnego angażowania się kół ZMP w działalność opiekuńczą, w tym wyjazdy młodzieży w czasie ferii na obozy (pod nadzorem ZMP), kontakty z domami młodzieży i domami dziecka. Szerzej zrekonstruowała udział ZMP w działaniach mających na celu poprawę stanu zdrowotnego uczniów na tle ogólnej sytuacji zdrowotnej uczniów szkół ponadpodstawowych w Szczecinie. Podsumowując ten wątek badań, Autorka stwierdza, iż udział ZMP w procesie opieki nad młodzieżą był znikomy i sprowadzał się w zasadzie do nadzorowania tego, czy przy rozdzielaniu środków finansowych i pomocy materialnej stosowane jest kryterium ideologiczne (s. 377).

Bardziej wyrazisty był udział ZMP w pracy kulturalnej i sportowej, inicjowanej na terenie szkół ponadpodstawowych. Jak zaznacza Autorka, działania te wpisywały się w rozwijaną w tym okresie doktrynę socrealizmu, z wykorzystaniem nowomowy, która zdominowała też język obowiązujący w pracy kół ZMP. Rekonstruując przejawy pracy kulturalnej kół ZMP, Autorka wskazuje na „radosne wieczornice”, spotkania z wojskiem, czytelnictwo, turnieje sportowe, wyjścia do kina, konkursy recytatorskie, śpiewacze i czytelnicze. W celu koordynacji wspomnianych działań w szkołach powoływano Zespoły Artystyczne, realizujące wytyczne Wydziału Propagandy i Agitacji ZG ZMP. W tej części pracy Autorka zrekonstruowała również inne formy propagowanej aktywności kulturalnej uczniów w szkołach, realizowane pod egidą ZMP, w tym m.in.: czytelnictwo literatury propagandowej (połączone z przeciwdziałaniem czytelnictwu literatury burżuazyjnej), oglądanie filmów propagandowych, czytelnictwo prasy świetlicowej, organizowanie poranków filmowych w niedziele i wieczorków artystycznych o charakterze naukowo – rozrywkowym i innych. Analizie poddała również inicjatywy związane z propagandowym wykorzystaniem imprez sportowych. Także w tej części rozważań Autorka eksponuje rosnący rozdziew pomiędzy propagandowymi hasłami a realnym, malejącym zaangażowaniem w nich uczniów

szczecińskich szkół ponadpodstawowych. Wykazuje również rosnący opór młodzieży przeciwko wspomnianym inicjatywom szkolnych kół ZMP.

Rozdział piąty, zatytułowany *ZMP a środowisko szkolne i pozaszkolne*, Autorka poświęciła na naukową prezentację oddziaływania ZMP na otoczenie społeczne, w którym organizacja ta rozwijała swoją działalność. W czterech odrębnych podrozdziałach wnikliwie zrekonstruowała i oceniła, stymulowane przez kierownictwo PZPR, procesy zawłaszczania przez ZMP początkowo przestrzeni szkolnej, a później także pozaszkolnej, w której toczyło się życie ówczesnej młodzieży - głównie uczniów szkół ponadpodstawowych, a także starszych klas szkół podstawowych. W podrozdziale pierwszym ukazała m.in. proces podporządkowywania ZMP wszystkim zastanych i zaakceptowanych w roku 1949 przez władze komunistyczne organizacji i związków młodzieżowych, w tym organizacji ideowych związanych z partiami politycznymi, typu ZWM, OM TUR, ZMW RP „Wici” czy ZMD. Naświetliła też swoiste zderzenie ZMP z powołaną nieco wcześniej, bo w lutym 1948, Powszechną Organizacją „Służba Polsce” (PO „SP”). Dostrzegła i odniosła się do roli, powołanych w lutym 1949 r., Zespołów Młodzieżowych, które miały zająć się m.in. koordynowaniem działalności ZMP oraz PO „SP”, samorządów szkolnych i innych organizacji, typu ZHP, PCK, Liga Przyjaciół Żołnierzy czy Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Wnikliwie zrekonstruowała i trafnie oceniła proces demontażu organizacyjnego samorządów szkolnych, zainicjowany z chwilą osadzenia ZMP w strukturze szkół ponadpodstawowych. Podobny los - jak podkreśla Autorka - spotkał Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP), którego wpływy władze komunistyczne postanowiły zneutralizować, a samą organizację „zdemokratyzować” i podporządkować ideowo i organizacyjnie ZMP, tworząc Organizację Harcerską ZMP (OH ZMP). Analizie poddała również, bardziej skomplikowane niż w przypadku ZHP, relacje ZMP z PO „SN”. Na marginesie należy poczynić uwagę, że samą PO „SP” Autorka przedstawiła dość pobieżnie, nie do końca ukazując rzeczywiste cele tej organizacji. Szkoda, że nie sięgnęła do wartościowej pracy Pawła Śpicy, poświęconej działalności PO „SN” na terenie województwa gdańskiego.

W podrozdziale drugim P. Wężniewska poddała analizie, zaprojektowany przez władze, proces przenikania ZMP do struktur rad pedagogicznych. Począwszy od 1949 roku dyrektorzy i nauczyciele zostali oficjalnie zobowiązani do nawiązania współpracy z organizacją ZMP. Rozwijając powyższą tezę Autorka prześledziła kulisy tej wymuszonej współpracy nauczycieli (podzielonych według stopnia akceptacji celów władz komunistycznych) z uczniami - członkami ZMP, wyposażonymi w szeroki zakres uprawnień ideowo-politycznych.

Ujawniła przy tej okazji skalę napięć i problemów na linii: przedstawiciele ZMP - dyrektorzy - nauczyciele - wizytatorzy.

Treścią podrozdziału trzeciego stały się ewoluujące relacje szkoły z rodzicami. Swoją uwagę Autorka skoncentrowała na Komitetach Rodzicielskich, które z założenia miały tworzyć płaszczyznę współdziałania rodziców, dyrekcji i nauczycieli. W warunkach państwa totalitarnego, jakim była Polska w latach stalinowskich, ich zadania i funkcje zostały - jak podkreśla Autorka - doprecyzowane przez Ministra Oświaty i ostatecznie włączone w struktury systemu z zadaniem wspierania szkoły (szerzej - komunistycznego państwa) w dziele wychowania „nowego człowieka” - budowniczego socjalizmu. Wspierać rodziców w tym zadaniu mieli członkowie ZMP. Jednak o tej współpracy Autorka napisała niewiele, koncentrując się na relacjach: szkoła - Komitety Rodzicielskie – rodzice.

Podrozdział czwarty Autorka poświęciła na przybliżenie oddziaływania kół ZMP i szeregowych członków tej organizacji na młodzież w jej środowisku lokalnym we wszystkich miejscach, w których ta młodzież przebywała. Dotyczy to świetlic, kolonii i obozów, pałaców młodzieży, domów kultury, parków kultury, a nawet placów zabaw. W tej części pracy Autorka naświetliła także inne formy zaangażowania ZMP w życie młodzieży: patrolowanie ulic miast (by wyeliminować szkodliwe zachowania młodzieży, jak picie alkoholu), udział w akcji zwalczania analfabetyzmu (w charakterze prowadzących zajęcia - kursy dla analfabetów i półanalfabetów), a także w akcji odbudowy Szczecina i Warszawy, nadzorowanie pracy świetlic młodzieżowych funkcjonujących na dworcach, praca na koloniach letnich dla dzieci. Ujawniła przy tej okazji liczne słabości w pracy członków ZMP, zwłaszcza brygad rolnych i uczniów zaangażowanych w proces realizacji wytycznych partii, dotyczących socjalistycznej przebudowy wsi (w tym jej kolektywizacji). Wykazała, że zdarzały się też oficjalne skargi na ZMP-owców, związane z nagannym traktowaniem dzieci oddanych pod ich opiekę na kolonii. Także ten podrozdział kończy się listą słabości, dostrzeganych w pracy kół ZMP i jej poszczególnych członków. W ten sposób Autorka, w oparciu o rzetelną analizę zgromadzonych źródeł ujawniła narastający rozdziew pomiędzy założonymi celami pracy ZMP oraz nagłaśnianymi przez propagandę sukcesami w tym zakresie a rzeczywistością, która brutalnie weryfikowała wspomniane zamierzenia.

W zakończeniu pracy Autorka dokonała swoistej rekapitulacji wyników przeprowadzonych badań. Przypomniała założenia ideowo-organizacyjne ZMP, wskazała na dominujące w pracy ZMP dążenie do ukształtowania człowieka o nowym typie świadomości („nowego człowieka”), podkreśliła, że w pracy kół ZMP szczególną wagę przywiązywano do

aktywności ideologiczno-propagandowej, realizowanej w formie szkoleń ideologicznych. Założenia te umiejętnie skonfrontowała z wynikami badań własnych, zebranych i przedstawionych w formie na tyle ogólnej, że można je uznać za ustalenia o charakterze ogólnopolskim. Odnosi się to także do ostatecznej, krytycznej oceny działalności ZMP w szkołach ponadpodstawowych w Szczecinie. Wydaje się nawet, że w swych ocenach idzie o krok za daleko. Trudno bowiem w oparciu o zachowane źródła jednoznacznie stwierdzić, jaki wpływ na osobowości ówczesnych uczniów wywarły inicjowane przez ZMP akcje propagandowe i cały proces urabiania ideologicznego, realizowany przy współudziale ZMP w szkole, klubie sportowym lub w trakcie wypoczynku letniego.

Dopełnieniem treści recenzowanej pracy jest wyjątkowo obszerny wykaz źródeł i opracowań, który zajmuje aż 57 stron tekstu. Generalnie konstrukcja tej części pracy jest poprawna. Uznanie budzi wielość wyróżnionych kategorii źródeł. Wątpliwości budzi jedynie wydzielenie w grupie źródeł drukowanych kategorii: *Prace zwarte* oraz *Księgi pamiątkowe i monografie szkół*. W praktyce wspomniane *Księgi pamiątkowe* też w większości mają formę prac zwartych. Może warto byłoby, zamiast terminu prace zwarte użyć określenia: monografie autorskie o charakterze źródłowym? Równie obszerna i rozbudowana jest kategoria *Opracowania*. Akceptując jej zawartość, chciałbym jedynie poddać w wątpliwość potrzebę zamieszczania wśród nich takich wydawnictw, jak podręczniki do historii wychowania, słowniki, *Encyklika Benedykta XVI*, a także niektóre prace z zakresu psychologii rozwoju człowieka, pedagogiki ogólnej, pedeutologii, wiedzy o nadmiernym używaniu Internetu i kilku innych. Niektóre publikacje są niewłaściwie opisane, np. praca: *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe* jest dziełem dwojga autorów: T. Pilcha i T. Bauman. Tymczasem Autorka raz podaje jej właściwy opis, ale w innym miejscu uwzględnia tylko T. Bauman, co nie jest zgodne z prawdą. Generalnie ta część *Wykazu* wymaga drobnych korekt.

Ważną częścią recenzowanej pracy są również spisy tabel, wykresów (schematów), fotografii oraz wykaz zastosowanych skrótów.

Podsumowanie.

W mojej ocenie rozprawa P. Wężniejewskiej, z racji przyjętej strategii badawczej, przynależy do badań weryfikacyjnych. Autorka, wychodząc od ustaleń poczynionych przez dotychczasowych badaczy, rozpatrujących funkcjonowanie ZMP w skali ogólnopolskiej, skoncentrowała się na działalności szkolnych kół ZMP, funkcjonujących w szkołach ponadpodstawowych w Szczecinie. Zrekonstruowała w ten sposób nie tylko wymierne aspekty

ich działalności, ale także klimat, w którym koła te działały, naświetliła też formy i metody, którymi szkolne koła ZMP posługiwały się w swej codziennej działalności. Na światło dzienne wydobyla także kontekst osobowy, który współdecydował o indywidualnym odbiorze i ocenie działań podejmowanych przez tzw. aktywistów ZMP. Zasygnalizowała ponadto ludzkie dramaty, które były „ubocznym” produktem procesu urzeczywistniania, zapożyczonych z doświadczeń ZSRR, celów działania tej organizacji na terenie konkretnych szkół ponadpodstawowych.

Mając powyższe na uwadze recenzowaną pracę oceniam zdecydowanie pozytywnie. Odnosi się to zarówno do jej warstwy metodologicznej, jak i zawartości merytorycznej. Pewną słabością pracy jest jej nadmierna objętość wynikająca m.in. z detalicznego podejścia Autorki do analizowanych zagadnień i nie dość radykalnej strukturyzacji zebranego materiału, zwłaszcza liczbowego. Z pewnością skrócony mógłby zostać wstęp.

Temat podjęty przez Autorkę uważam za istotny zarówno z pedagogicznego, jak i historycznego punktu widzenia. Założenia metodologiczne rozprawy, w tym cel i problemy badawcze zostały sformułowane poprawnie. Nie budzi zastrzeżeń struktura pracy, która jest logiczna i przejrzysta. Praca została napisana w sposób komunikatywny precyzyjnym językiem naukowym. Potknięcia i niezręczności językowe są nieliczne i łatwe do wyeliminowania. Na duże uznanie zasługuje baza źródłowa, którą stworzyła Autorka. Bogaty zestaw właściwie wyzyskanych źródeł umożliwił jej przeprowadzenie rekonstrukcji i analiz prowadzących do rozwiązania postawionego, oryginalnego problemu badawczego. W swych analizach, zawartych zwłaszcza w rozdziale czwartym i piątym, Autorka nie tylko opisuje interesujące ją zjawiska i procesy, ale podejmuje także udane próby ich wyjaśniania. Całość ustaleń badawczych, zawartych w recenzowanej pracy, potwierdza, że jej Autorka opanowała umiejętności naukowego rozwiązywania problemów badawczych z obszaru pedagogiki i historii wychowania.

Konkluzja: recenzowana rozprawa mgr Pauliny Wężniejewskiej pt. *Działalność Związku Młodzieży Polskiej w szkolnictwie ponadpodstawowym w Szczecinie w latach 1948 – 1956* spełnia wymagania sformułowane w Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki i dlatego wnoszę o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.